

Székely szemmel Naszódon

Meglepetés a múzeumban

...Régi udvarháznak tűnik a múzeum épülete, vastag falak, tornác a bejáratánál, öt bolthajtásos oszlop a tornác előtt; a magas tető zsindeyes, öt zömök kémény a padlásnyílások fölött, alaposan ki lehetett fűteni a nagy épület mindenik szobáját, termét. Robusztus itt minden. Nagy park az épület előtt, élősövény és egy mellszobor. A kőházat az 1700-as évek második felében emelték, Cazarma Svarda volt a neve, lévén a második erdélyi román határőrezred laktanyája. Ahogy belépek a középső bolthajtás alatt a múzeumba, a történelem levegője körülöttem. Ideindulásom előtt átolvastam az erdélyi román határőrség felállításának történetét; izgalomba hozott a felfedezés, hogy Naszódon éppoly véres lázadás robbant ki a bécsi császárnő parancsa ellen, mint a Székelyföldön. A naszódvidékiek lázadása néhány hónappal meg is előzte a madéfalvi öldöklést; Naszódon tudnak-e és mit tudnak Madéfalváról? Hát mi odahaza, Madéfalva örökösei miért nem ismerjük eléggé a naszódi granicsárok egyazon indítású dacolását? Ezekkel a kérdésekkel lépek be a hajdani határőr-laktanyába. Belül még jobban megmutatkozik, hogy hosszú életre tervezték az épületet, a széles folyosó tölgyfa burkolatú, századok terhe alatt is alig kopott meg. Rajzok, térképek a bejáratnál balra. Izgalmam, amely egy lázadó történelem égő jegyeit várja a múzeumi hidegben, csalódássá szelődül: a második román határőrezred nevezetes csatáinak emlékeztetői előtt állhatok. A térképek azt jelzik, hogy ebből a laktanyából meddig jutottak el a naszódi parasztkatonák a bécsi birodalom seregében nyugati harcmezőkre. Arcole... Rivoli... Verona... Velence... A nyilak villámként cikázzák át Észak-Itáliát.

— Arcole hídjánál — állítja az igazgató — Napóleon csapatait tartóztatták fel. Bonaparte tábornok, így a hagyomány, bosszúsán felkiáltott: „Kik ezek a fekete ördögök, akik elállják előttem az utat, elvonulást nyitva a Habsburg-ármádiának?”

Ion Nichifor Someșan képzőművész, műtörténész mostanság tért vissza Temesvárról, ahol művészettörténetet tanított. Nem érzem sértődöttnek, amiért egyetemi katedrájának megszüntével ebbe a provinciálisabb világba kellett visszajönnie. Innen indult, és most harag helyett — láthatóan — a munka szenvedélyét választotta.

Granicsárok torlaszolták volna el Napóleon útját Arcolénál? A história három teljes napon jelöli e csata időpontját, 1796. november 15-én kezdődött, 17-én ért véget. Bonaparte tábornok győzelmével, de csak háromnapos ádáz harc után.

A felbőszült generális viseletük okán nevezhette „fekete ördögöknek” a naszódi granicsárokat. Ruházatuk nem parádésan cifra, inkább falusiasan praktikus volt, alig különbözött az otthoni viselettől, házilag készítették: a fehér posztóharisnya és a bőrmellény fölött földig érő fekete szokmányt hordtak. Öregebb férfiak vasárnaponként ma is így öltözködnek. A katonáskodás idején kalapjukra pávatollat tűztek, a múzeum egyik termében Someșan igazgató a képzőművész elfoglaltságával mutat ezer színben pompázó pávatollakat. Maguk a naszódiak az ezredben szolgált őseiket, majdnem másfél évszázadra visszatekintve, fekete katonáknak — cätane negre — nevezik.

Egy másik múzeumban, Csíkszentdomokoson a hajdani székely határőrök öltözeté idézte fel ama „napóleoni idöket”. A domokosi múzeum jóval szerényebb, egy tanárnő és egy nyugdíjas villanyszerelő törődése hívta létre és tartja fenn, a község népének inkább csodálkozó támogatásával. Egyik szobában hajdani házi szerszámok és a mezei munka eszközei, a másikkban hadfelszerelések, melyeket az egykori székely határőrkatonák viseltek; az udvaron öreg székely ház és berendezése, a domokosiak hajdani ruhadarabjai, földig érő zeke és lányok, asszonyok szöttesei, piros és fekete váltakozik rajtuk, puritán szigorúsággal, színek pompáját keltve mégis. Egyed Ákos történést figyeltem, sokáig nézegette a harci szerszám-

mokat meg a zékét, amely hadi viselet volt; a katonáskodó székelyek múltja „élőben” állt megint elébe.

— Messze földre eljutott ez a zeke — jegyezte meg Ákos.

Hogyan? Hiszen a határőrséget éppen azzal az ígérettel hívta létre a bécsi kormányzat, hogy az embereket nem mozdítja ki szülőhelyükről, itthon képezik ki őket, a hágókat védelmezik. Csak éppen nem tartották be az ígéretet. A birodalom érdekében messze külföldre vitték el mind a három székely határőrezred és az erdélyi román ezredet katonáit. (A székelyekből három ezredet szerveztek, az első gyalogezredet Csikban, a második gyalogezredet Háromszéken, és alakult egy huszárezred csiki, háromszéki meg részben aranyosszéki lovasokból; ez utóbbiak között egy fél századnyi román is volt. Udvarhelyszékből csak Bardóc-fiúszék férfiai sikerült besorozni a határőrségbe.) Ákos barátom Csikszentdomokoson, nagy drámák és nagy szülöttek falujában, tragédiák és reményeségek földjén tette hozzá, hogy székely falvak egész férfinépe esett el a francia hadjáratokban, s még Párizsig is eljutottak. Mivel egy falu egy szakaszt vagy századot alkotott, ha az egység erős tűzbe került, a falu könnyen felnőtt férfi nélkül maradt...

A Bonaparte tábornok ellen viselt hadjáratban ilyen közel álltak egymás mellett a székely és a naszódi román határőrkatona? Kevészet ismerünk a sorsközösség ilyen „lényegtelen” megnyilvánulásából, amelyek éppen csak ezer meg ezer étellel pecsételték meg a párhuzamos erdélyi tragédiákat!

Itt is volt „Madéfalva”

— Úgy olvastam, hogy Naszód vidékén is drámák előzték meg ezeket a katonai dicsőségeket — jegyeztem meg a különös térkép előtt.

— Lázadással indult a határőrezred szervezése, a császári tisztek megszalasztásával, majd a lázadók kivégzésével — felelte Someşan múzeumigazgató.

Mátyás király 1457-ben úgy parancsolta, hogy a Nagy-Szamos felső folyása mentén a völgyeket Beszterce városához csatolja, de a városnak kötelessége tiszteletben tartani a naszódi szabadok jogait. E táj lakói szabad emberek voltak mindig, a települések létrejötté óta... havasokon pásztorkodtak... művelték a folyó és a patakok mentén a kevéske földet... aranyat mostak a Szamos homokjából... A falvakban, havasi településeken egy-egy szűcs, fazekas, kovács jelentette az ipart... Óradnán sok százada folyt a bányászat és a fémolvasztás... Rogerius mester, a későbbi spalatói érsek ezen a völgyön is végighaladt az 1241-es tatár-sereg foglyaként, és a nagyváradi káptalan kanonokja *Siralmas énekében* — *Carmen miserabile* — feljegyezte a tatárok között töltött életének eseményeit, a menekülése közben látottakat; Óradnán mintegy kétszáz olvasztókemencét számolt össze... Hány maradt meg közülük a tatárok kivonulása után?... Mátyás király oklevelétől a határőrrendszer megszervezéséig három évszázad telt el, örökös perben a naszódiai jogaiért, melyekből a besztercei magisztrátus igyekezett minél többet elfelejteni, a környező falvakat mind erősebb szolgálánccal kötni a városhoz... Lázadások és megtorlások követték egymást... Borgó völgyének román parasztjai a kuruc sereghez csatlakozva ott vannak Beszterce ostrománál 1704. június 27-én, amiért aztán a város vezetősége kegyetlen bosszút áll a völgy lakosságán... Éppen a határőrség megszervezése előtt néhány évvel vertek le egy újabb naszódi lázadást. A naszódi román ezred feladata az lett, hogy az oly sok betörésnek utat nyitó prislopí hágót védelmezze. Huszonhárom falu népét osztották be az ezredbe, a naszódi körzet településeit... Az eskütételre 1763 májusában megérkezett a császári tisztikar, Buccow generállissal az élén. A falvak férfinépe Szálva község határában, a Mocsár nevű fennsík sorakozott fel.

— Katonák, esküvésre! — harsant a vezényszó.

Előlépett egy ősz öreg:

— Csak azután, ha a felséges császárnó elismeri a szabadságunkat, amit Mátyás király adott volt nekünk!

— Csak azután! — visszhangozta előbb bátortalanul, majd mind erősebben huszonhárom falu népe.

— Ki vagy, te vakmerő? — léptetett feléje lován Buccow.

— Tánase vagyok, tábornok, úr, Dániilá Todoran fia Bükkösről — felelte latinul az öreg. Úgy tartja a néphagyomány, hogy nem is paraszt volt, hanem tanító vagy pap talán. — Szabad emberek vagyunk! Kapjunk írást megint a felséges bécsi császárnőtől, mint Mátyás királytól. Akkor tudni fogjuk, mi a kötelességünk!

Buccow böszön ordibált, az ősz öreg csendesesen, de konokul ismételtette a Naszód környéki román falvak kérését.

A tisztek kardot rántottak. A felsorakozott falvak népe is emelte erre a fegyverét. Buccow megfordította a lovát, nyomában a császári tisztek... Vágtatva menekültek a gyalogosok elől. Zsoldos német egységek leverték a lázadást. Hat hónapig tartó vizsgálat után hoztak ítéletet. A lázadás tizenkilenc vezetőjét halálra szánták. Négy halálos ítéletet végrehajtottak Szálva község mellett, azon a fennsíkon, ahol fél évvel előbb megtagadták az esküt... Tánase Todorant kerekbe törték, egy-egy társát Telesről, Zágrából és Makkodról felakasztották, tizenötnek a vesszőfutás kinját kellett kiállnia; Todoran apó összetört testét négybe vágták, a körzet négy falujában kiszögezték, örök figyelmeztetésül...

A májusi százlai lázadás után a megtorlás késő ősszel következett el, számitgatom magamban. Úgy két hónap múlva, 1764. január 6-ának éjszakáján császári katonák fogják körül Madéfalvát. A székely lázadók békésen alusznak, órálló sehol... ágyúszó riasztja a tábornok, karddal kaszabolják le a riadtn menekülőket... Mária Terézia nevében gyilkolnak Szálván, öldökölnek Madéfalván.

— Harminchárom esztendő múlva pedig a megmaradtak és utódaik II. Ferenc osztrák császár uralmaért és birodalmaért véreznek, nem is itthon, hanem szülőföldjüktől távol, Észak-Itáliában.

— Azt furcsállja, látom — néz rám az igazgató —, miért ez a tékép áll a múzeum bejáratánál, a naszói román ezred hadi dicsőségének jeleivel... Miért Arcole, miért Rivoli vagy éppen Hotin? Idegen hatalmak érdekében vivott harcok... Ebben a múzeumban a lázadások emlékeit nagy becsben tartjuk... De nem csüggesztené-e az utódokat, ha csak a levert lázadásokra emlékeztetnők őket? Keréketörésre, akasztásra, vesszőfutásra... Itt, a szomszédos tereiben az ezred zászlója, csak a rúdja maradt meg, televerve szögekkel... egy-egy csata emlékeztetői... Vagy száz szögfejet számolhat meg rajta... A bécsi császár hatalmát védelmezték? Igaz. Hát Napóleon katonái? Nem hódító háború volt-e a Bonaparte tábornoké? Azon kell-e töprengenünk, hogy Arcolénál kinek volt igazga? Vagy hogy ne engedjük feledésnek: őseink még idegen érdekekért is tudtak vitézül veredni? Miután saját szabadságukért is készek voltak meghalni — idehaza.

Nehéz kérdés: a nyers valóság ismerete építi-e igazán az öntudatot? Egy nép erejét nem őrli-e fel az örökös vereség, és vajon képes lesz-e újabb áldozatra, ha csakugyan létérdekéről lenne szó?

Miért becsülnők le a császári okosságot?

Egyébként is, a határőri intézménynek, mint mindennek a világon, nemcsak egyetlen színe volt. Hatalmas véráldozatokat követelt, az elesettek maradékai itthon még nagyobb nyomorba kerültek, ez a sötét színe a grancsárságnak — mondja a képzőművészet volt professzora... De kiszabadultak Beszterce uralma alól, a császár katonáival a szász magisztrátus sem bánhatott kénye-kedvére, és kulturális emancipáció indult el. Előbb huszonhárom görög katolikus település tartozott az ezredhez, később, 1783-ban a Borgó völgyének ortodox románjait is hozzájuk sorolták, s így negyvennégy falu közös sorsa lett a grancsárezred története. És a bécsiek már nem követelték meg a borgóiaktól vallásuk elhagyását. A lázadás úgy eredményes, ha konok kitartássá érik?... Iskolák alakultak sorra, anyai nyelven. A császári hatalom érdeke lett, hogy a határőrezred katonái írást-olvasást ismerjenek, számolni tudjanak, s főként már az iskolában beléjük sulykolják a fegyelmet. Sánc — Újradna — községben nemrég ünnepelték az iskola százötvenedik évfordulóját; jellegzetes határőrző-település volt, előbb a két és fél méteres határvédő sánc épült meg, nyomában a falu, és hamarosan az iskola. Naszódot a grancsárrendszer tette iskolavárossá, 1777-ben már tanítóképző nyílik, 1784-ben tisztí iskolát szerveznek, s mivel a művelődés olyan, mint az élő növény, gyökere a téli fagyokat is kibírja, egyik iskola megszűnése után másik létesült, a képző mellé, a kadétiskola nyomában gimnázium... Két hatalmas iskolavár, a képző és a liceum, számlálhatatlan román értelmiségi alma matere. Egy bejegyzés szerint a múlt század közepén a naszói képző tizenegy esztendő alatt 240 tanítót küldött szét a falvakba. A múzeumigazgató szobájában, az íróasztal mögött mellszobor: Iuliu Moisiu akadémikust ábrázolja. Someșan igazgató pedig sorolja a naszói iskolák jelességeit, Virgil Štrapotát, Iulian Marțiant, akadémikusokat, tanárokat, katonatiszteket, múzeumtervezőket.

— Még generális is vált a naszói grancsárokból — mondja Ion Nichifor Someșan, és a földrai születésű Leonida Pop tábornok életútját villantja fel. Földrai volt a lázadó Ștefan Cuta a XVIII. század közepén; fél század sem telik el, és a falu másik szülőtte, Pop generális a császár kancelláriájának főnöke, a jövőendő II. József nevelője.

Századunk elején, ötven évvel a határőrség megszüntetése után, Vasile Rebreanu két fia is katonatiszti pályát választ: Liviu és Emil, a modern román nemzeti öntudatot építő író és a román nemzeti önérzet mártírja... Naszódi román grancsárfalu, Hordó szülötte George Cosbuc, a népélet, az idilli béke költője írja meg az egyik legmegrendítőbb verset az 1877-es román függetlenségi háború hőseiről, a nép háborús áldozatáról: a *Zamfira esküvője* után két évvel a *Mindhárman, mind, uram!*-at. A falu most a költő nevét viseli, a szülőház emlékmúzeum.

A megszokott relikviák között szokatlanabb gondolatok is eszembe juthatnak. És mert senki sem bújhat ki saját bőréből és rögöszméiből, előbb lelkem fájdalma kísért meg: az 1848-as szabadságharc. Someșan igazgatóval gyorsan átsiklottunk fölötte, mindketten attól tartva, hogy megbánhatnók a másikat. Az igazgató annyit mondott csak, hogy 48-ban Bem apó járt ezen a tájon, seregével, a grancsárok akkor a császár zászlaja alatt maradtak... A határőr-faluk 1848. július 10-i tanácskozásán 19 pontba foglalják a naszódiai követeléseit, ezt a nagy-szebeni Román Nemzeti Bizottmányhoz és — igen! — a bécsi császárhoz juttatják el. Főbb követeléseik: a nemzetiség megőrzése, a román nyelv elismerése „szolgálati nyelvként”, arányos képviselet a diétában, a robot megszüntetése, a feudális előjogok eltörlése... Bécsbe megy a követelés? Naszód tájain úgy hiszik, hogy a császár őszinte barátjuk. Hiszen fél századdal előbb II. József ezen a tájon utaztában ékes latinsággal üdvözölte a grancsárokat: *Salve parva Romuli nepos*. — Üdvözlöm Róma kicsi népét! Négy község viseli az üdvözlő szavakból alkotott nevet: Szálva, Párva, Romoly és Nepsz. A grancsárok tisztjei közé a császár itáliai zsoldosokat küld, akik könnyen megtanulják az újlatin román nyelvet, és szívesen is beszélnek. Antonio Cosimelli verselő kedvű olasz tiszt latin ódában dicsőítette a grancsáreléletet. Hatása azok körében is érzik, akik személy szerint nem hallottak róla. A nemzeti önérzet és becsvágy a naszódiai vérévé lett. Itt mindig élesebben fájt az önérzet megsértése. Még az apróságok is. Apróságok? A priszlopi emlékházban fénykép látható az író apjáról, Vasile Rebreanu kézvonásával. A császári és királyi állami alkalmazott a családi használatra készített fényképét ígygen írta alá: Rebrán László... Mélyen elszomorodom, egyszerre sok mindent megértek — mert székely-magyar érzékenységem megbántása éppilyen bolondul tud fájni —, az író Rebreanu elmenekülését a tiszt világból az anyagi bizonytalanság Bukarestjébe, Emil szökési kísérletét.

— Látja — mondom esendesen Someșan igazgatónak —, egészen megfelelkeztem arról, hogy nálunk, székelyeknél is belejátszott a határőri rendszer az iskolák életébe. Gáncsolta. Ilyenkor Bölöni Farkas Sándort idézzük, aki „szüntelen folyó háború alatt a tisztek hon nem létebe sok viszontagságok s üldözések közt” kerekedhetett fel falujából, hogy tanulni menjen. „A katonarendi székely fiatalok csak papi vagy iskolamesteri pályához kapták meg a felmentést, de azoknak a családoknak a fiait, amelyekben a kérvényezõn kívül más, fegyverforgatásra alkalmas férfivadéknem volt, ritka kivételtõl eltekintve, nem mentette fel a katonai parancsnokság. Bölöni Farkasnak nemcsak apját akadályozta meg az ezredparancsnokság a tanulásban, hanem egyik, Nagyenyeden tanuló nagybátyjától is háromévi tanulás után visszavonta a felmentést. Ismerünk olyan esetet, hogy egy háromszéki kollégiumi diáknak az anyját kurtavasra verték, naponta megpálcázták mindaddig, amíg fia nem jelentkezett a parancsnokságon” (Benkó Samu).

Gyermekként — eszembe idéződik — édesapámmal Sepsiszentgyörgy főterén sétáltam, a Székely Mikó Kollégium épülete alatt a „korszón” — itt állhattak, korabeli leírások szerint, a határőrezred tiszt lakásai —, Szemerja felé mentünk, és apám a római katolikus templommal szemközti épületekre mutatott: a székely tanalap vagyonából emelték őket... hány katonarendű székely fiatal tanulhatott e vagyonból...

Ami jó hagyományként maradt fenn

— Naszódon hasonlóképpen történt — mondja Someșan igazgató. A határőrezred feloszlata után a közös erdők, legelők, szántók az oktatás, a kultúra szolgálatában maradtak. Hivatalosan 1851-ben oszlott fel a határőrség egész Erdélyben, noha a székely ezredek státusa már 1848-ban megszűnt, egyetlen aranyosszéki fél huszárszázad kivételével a szabadságharchoz csatlakoztak.

Bécs is alighanem ismerhette azt az epizódot, amelyről a mai román író, Teodor Tanco beszélt nekem. Tanco határőrfalu, Monor szülötte — *Soldati fărâ arme* (Katonák fegyvertelenül) című regényében felelevenítette egy naszódi román határőr fiának, Paul Tancónak, a matematikai tudományok első román doktorának, az erdélyi románok nemzeti küzdelme vezéralakjának életét. Leontin

Luchi alkaptányt emlegette, aki a nép előtt 1861-ben, a naszódi román autonóm körzet megalakításakor mondta, hogy a naszódi román határőrök a székelyek testvérei voltak a harcokban, gondokban, és barátságban kellene élniük békében is. Először hallom ennek a tisztnek a nevét is. Mintegy replikaként Orbán Balázst emlitem, aki — erről meg Teodor Tanco nem tud — utolsó parlamenti beszédét közvetlenül halála előtt a naszódvidéki iskolaalap és a kincstár peregyezése ügyében mondta!

A határőrség feloszlata nem számolta fel a naszódi iskolákat, még kevésbé törhette meg a felébredt román nemzeti önérzetet. Someșan igazgató fontosnak tartja, hogy minél műveltebbekké váltak — a maguk korának igényei szerint — a naszódi határőrök és utódaik, annál tudatosabban ragaszkodtak a maguk nyelvéhez, hagyományaihoz. Nemcsak a szálvai fennsíkron kerékbetört Tánase Tudoran, hanem a háziszóttos ruhájukban hadba vonuló „fekete katonák” is mind megtanultak valamelyest németül — ez lévén az ezredek vezényleti nyelve. És nagyon sokan közülük tudtak egy keveset magyarul. A műveltség az önismerettel együtt ébresztette bennük a közös felelősséget. Naszódból nemcsak tanítók indultak szét Erdély románlakta falvaiba, az önérzet, az anyanyelvi hűség is szétsugárzott innen.

Miként nemegyszer a Székelyföldről az erdélyi magyarság hasonló fogantatású eszményei! Még csalódásaink is ebben gyökereztek: a nem alaptalanul korszerűtlennek tetsző „székelykedés” naiv, de őszinte hite, hogy az önismeret, öntudat, ha a Székelyföldön megerősödik, egész Erdélybe szétsugározhatik.

— Naszódon a műveltségápolás és nyelvörzés tevékeny kultúregyesületet alakított ki, túlélt a grancsárezredet. A *Virtus Romana Rediviva*, feltámadt római erények, jelszó lett, dehogy jelszó, igazi lelki igény. Tíz esztendővel a grancsárezred feloszlata után, éppen a nemzeti tudat feszítő hatására, Vasile Nașcu konok Bécs-járásai nyomán — ennek a kultúremlernek a mellszobra áll a hajdani laktanya, a mai múzeum épülete előtt — a császári hatalom kénytelen volt beleegyezni a román autonóm körzet megalakításába. A megszünt határőrezred negyvennégy faluja tartozott az autonóm körzethez, amelyet az 1861. március 24-én kelt császári döntés hat igazgatási körre osztott, Naszód, Zágra, Szentgyörgyfürdő, Cradna, Borgóprund és Monor székhelyekkel. Saját törvénykezést engedélyezett a császári rendelet, a román nyelv használatát az igazgatásban, iskolában, művelődésben; az autonóm körzetnek saját zászlója lehetett.

Teodor Tanco regényt is írt a román autonóm körzet történetéről, címe a jelmondat: *Virtus Romana Rediviva*... A körzet 1876-ig maradt fenn, Beszterce-Naszód megye megszervezéséig.

Más vidékek mai olvasói számára úgy tűnhetnék, hogy Teodor Tanco regényének témája és világa — kuriózum. Annak tűnhetnék egynémely szokás, amely a negyvennégy faluban a grancsárezred idejéből fennmaradt. Vagy két évtizeddel ezelőtt szerkesztőségi autóval, Moldvából jövet a borgói völgyön ereszkedtem alá. Vasárnap volt, déltájt. Borgóprundon, a templom előtt sűrű sokaság, férfiak mind, földig érő fekete szokmányban, amely alól — ha szétnyitották — fehér posztóharisnya és börmellény tűnt elő. A „fekete katonák” hajdani egyenruhája. Kíváncsian álltam meg: filmeznek, ünnepségre gyülekeznek? Idősebb férfi, aszott, ráncos arcú a csoport széléről — úgy álltak, mint felsorakozott katonák — vállát vontá:

— La poruncă!

Vagyis: parancsra gyűltek össze, templomozás után. Someșan igazgató azt mondja most, mikor élményemet felidézem:

— Most is ott találhatja őket vasárnap délben, mind a negyvennégy faluban. Az ezred idejében vasárnap délben hirdették ki a parancsokat.

— De hiszen a grancsárság majdnem százharminc éve megszűnt!

— Öröklődött a szokás, átveszik a fiatalok. Mert nem ez az egyetlen, amely tartósabbnak tűnik a környező havasoknál. Az én nevem Ion Nichifor Someșan. Erről bárki tudhatja, hogy egyik nagyapám Ion volt, a másik Nichifor. A nevek folytonosságának törvénye, hogy az első fiúunokák a nagyapák nevét viselik tovább. Ha valamelyik nagyapa az unoka születésekor már nem él, a szülők olyan nevet adhatnak, amilyent akarnak.

— Ön hol született?

— Les nevű falucskában, Kisilva fölött, ötvenhat esztendővel ezelőtt. Apám erdész volt. De éppígy betartotta volna a hagyományt, ha tanító, pap, orvos... Tudja-e, hogy hány keresztnéve van a fiamnak? Három. Mert születésekor az egyik dédapja is élt még.

A bukaresti szépművészeti akadémia végzettje, a volt temesvári professzor nem hivalkodva, nem is panaszként mondja ezt, olyan természetesen, ahogy a törvény teljesítését magától értetődőnek tartja.

— De hiszen ezek az ősök román anyanyelvükön kívül valamelyest értettek németül, magyarul, olaszul, eljutottak Észak-Itáliába, világot láttak... — mondom vissza, amit tőle hallhattam.

— És ebből az következhethetnék, hogy éppen nekik kellett volna számúzniük az efféle maradiságot, igaz-e? — fogadja el a kihívást Someşan igazgató. — Tudja-e, hogy kik követelték leányiskolák alakítását? A Svájcból hazatért határőrök. Svájcban látták, hogy a lányok is iskolában tanulnak. Veterán grancsárok hozták be szokásba, hogy a házasodni készülőknek a falu színe előtt kellett vizsgát tenniük, az öregek kérdéseire válaszoltak, a földművelésről. A lányok a háztartás dolgaiból, főzésből, varrásból vizsgáztak.

— És ha nem sikerült a vizsga?

— Ez nem volt játék! Olyankor egy év múlva meg kellett ismételniük a vizsgát. Addig nem házasodhattak össze... Látja, sokat gondolkodtam én is, hogy miért éppen Naszód környékén alakulhattak ki századokig tartó népi törvények. Különös ötvöződés ment végbe. A férfiakat fél Európán végighordozta a katonaszkodás. Az asszonyok itthon maradtak, az ősi hagyományokat őrizték, ebben vélték saját erejüket. A férfiak a változtatásban. A végén okosan megegyeztek a jó szokásokban, amelyekkel élni lehet, együtt haladni a világgal, és megmaradni saját lelkük törvényei között, hogy jól is érezhessék magukat a változásokban.

Annyi bizonyos, kevesen vándoroltak el erről a tájról a sokat vándorló grancsárok utódai közül. Megültek a havasok oldalában, a Nagy-Szamos és a beléje futó patakok mentén. Az ipar jött el most hozzájuk. Naszód szélén Szálva felé, nem messze a lázadás fennsíkjától, ipari övezet épül ki, vegyipari üzem, textilgyár, ezernyi munkaalkalom.

Besztercén, a megye székhelyén hallhattam olyan vélekedést is, hogy azért nehéz emberek ezek a naszódiak. Sokszor önféjük, makacsok. Okos emberek, igaz, ennyi akadémikus nem került ki sehonnan, mint innen, de ha valahová egy naszódi bekerül, mint a mágnes vonzza a többi. Olyan összetartók, mintha soha nem is ellenségeskedtek volna egymással. Vagy ezt egymás között intézik el? Kifelé pedig megbonthatatlanul egyek.

Sok mindenért irigyelhetem őket.

Beke György

A székelyudvarhelyi kollégium diáknépessége

A 310 éves egykori udvarhelyi református kollégium fennállásának első éveiben nem vezették rendszeresen az anyakönyvet, emiatt nincsenek biztos adataink a tanulók létszámára vonatkozóan. Az iskolatörténetek, valamint a meglévő anyakönyvek átvizsgálásából kitűnik, hogy az iskolai törvényeknek saját kezű aláírása (subscriptio) a kollégiumban az 1708. évvel kezdődik. Ettől kezdve kisebb megszakításokkal (1848—1850, 1852—1861) egészen 1871-ig rendelkezünk aláírási jegyzőkönyvekkel. Ezek egyikét dolgoztam fel, amely 1770 és 1820 között egészében tartalmazza az újonnan subscribált tanulók névsorát. (*Album Illustris Gymnasy Reformatorum Areopolitani neosubscritorum legibus Anno parates saluris 1770 compactum.*) Az említett anyakönyv alapján 1413 diák adatait tekintettem át, ez jó alapot szolgáltat bizonyos következtetések levonására.

Ami a tanulók összlétszámát illeti, a többi erdélyi kollégiummal való összehasonlításban közepesnek mondható. A diákok sorába felvettek létszáma 1770-től általában évenként 20-30 körül ingadozik. Nagyobb emelkedést mutat 1801 után, amikor 30-50 között mozog a számuk.

A subscribált tanulók területi hovatartozása

1770 és 1820 között 1413 diák közül 107 (7,5 százalék) nem tünteti fel a helységet, ahonnan a kollégiumba jött. Az 1306 tanuló megoszlása területi hovatartozás szerint a következő: Háromszékről: 780 (59,8 százalék), Udvarhelyszékről 427 (32,7 százalék), Marosszékről 35 (2,6 százalék), Csíkszékről 2. A többi tanuló a megyei területekről jött: Alsó-Fehér: 11, Nagyküküllő: 15, Hunyad: 9, Fogaras: 9,

Kisküküllő: 1, Bihar: 4, Kolozs: 3, Közép-Szolnok: 1, Bereg: 1, Turóc: 2, Torda-Aranyos: 1, Szolnok-Doboka: 3, Békés: 1.

A tanulók hovatartozásának területi feltérképezéséből kiderül, hogy döntő többségük három székely székből (Háromszék, Udvarhelyszék, Marosszék) került ki. Ezen a vidéken a természetes népszaporulat, a székely középrétegek fokozatos tönkremenetele és a XVIII. század végétől egyre inkább jelentkező értelmiségi-szükséglet mindjobban ösztönzi a közép- és felsőfokú iskoláztatást.

Az a tény, hogy a subscribált tanulók közel 60 százaléka Háromszék falvaiból jött, nem véletlen. A felvétel előtt a tanulóknak el kellett végezniük az elemi iskolát vagy a classisokat valamelyik gimnáziumban. Háromszéken, ahol a Székelyföld legerőteljesebb falutelepülései és legnépesebb református egyházközségei voltak, a többi székhez viszonyítva korábban létesülnek népiskolák. A szórványos okleveles adatok tanúsága szerint iskolák először Háromszéken fordulnak elő: 1536-ban Altortján, 1540-ben Bodokon és Kézdiszentléleken, 1545-ben Pókafalván, 1578-ban Kovásznán, majd a XVI. század utolsó éveiben Bölönben, Gidófalván, Zabolán, Kézdivásárhelyen, Illyefalván, Rétyen, Márkosfalván, Kézdi-Albison, Dálnokon stb. Kétségtelen, hogy a gazdaságilag viszonylag fejlettebb és nagy népességű háromszéki falvakban az iskoláztatás korábbi meghonosodása mindvégig ösztönző tényezőként hatott az innen kikerülő ifjúság kollégiumi vagy főiskolai szintű képezetésében, hiszen ez a vidék nemcsak az udvarhelyi kollégiumot táplálta erőteljesen, hanem a nagyenyedit is, valamint más gimnáziumokat. Az általam vizsgált időszakban is (1770—1820) azon falvak neve fordul elő leggyakrabban, amelyekben okleveles adataink legelsőnek említenek iskolákat. Udvarhelyszék református falvaiból valamivel kevesebb tanuló jött ide, ezeknek is jó része az úgynevezett Erdővidékről származik, de fordulnak elő nevek Keresztúrról és környékéről is. Nem állíthatom, hogy azokban a falvakban, ahonnan nem találunk udvarhelyszéki diákok bejegyzése (s ahol ráadásul református egyházközség is működött), nem lett volna falusi iskola. A XVIII. század közepétől már minden valaire való faluban volt elemi iskola; ismeretes, hogy 1774-ben a piarista Felbiger Ignác közreműködésével készült birodalmi iskolatörvény kötelezővé tette a triviális iskolák működését legalább egy tanítómesterrel azokban a falvakban, ahol egyházközség működött. A sok, aránylag kis népességű faluban még a gazdasági élet elmaradottsága, a felsőfokú iskoláztatás szokásának kialakulatlan volta játszott közre abban, hogy számos faluból hosszú évtizedekig nem jelentkezik felsőbb tanulmányokat folytató ifjú.

A tanulók társadalmi helyzete

Az anyakönyvekben az 1788-as évtől vezetik be a subscribálás alkalmával a tanuló társadalmi állapotára vonatkozó bejegyzéseket (nobilis, civis), de vannak esetek, amikor nem jelzik a társadalmi helyzetet. Az említett esztendőktől, tehát 1788-tól 1820-ig, 1030 subscribált tanuló személyi adatait ellenőrizve kiderül, hogy 325 (31 százalék) nemes-nobilis megjelöléssel írta alá az iskola törvényeit. Közöttük nyilvánvalóan ott voltak a nagybirtokosok fiai is, a XVIII. századi székely társadalom szerkezetének ismeretében azonban állíthatjuk, hogy a nemesi származásúak zöme úgynevezett egyházas vagy bocskoros nemes volt.

Az 1030 subscribált tanuló közül mindössze 24-et (2,3 százalék) találtam a polgári (civis) rendből. Többségük székelyudvarhelyi polgári családok gyermeke. Ez is jelzi a városiasodási folyamat elmaradottságát e vidéken. Azon a területen, ahonnan az iskola diákifjúsága rekrutálódott — Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, Kézdivásárhely —, a parasztpolgárság elsősorban a gyakorlati képzés iránt érdeklődött, ami oktatásunkban csak a későbbi évtizedekben hódít teret. Egyelőre még a papképzés dominál, és az ennek megfelelő oktatási rendszer a polgárságot nem vonzza túlságosan; ezzel magyarázható fiainak szórványos jelenléte a kollégiumban.

Az említett időszakban mindössze egyetlen jobbágyrendű ifjúval találkoztam, aki a subscribáláskor ezt fel is tünteti (Stephanus Petre, Nagyalambfalváról). Hasonlóképpen egy esetben fordul elő „plebeis parentibus ortus” megjegyzés. Nyilvánvaló: több hasonló erdélyi iskola anyakönyveit kellene egybevetni, de úgy hiszem, ebből is levonhatjuk azt a következtetést, hogy azok a végzések, amelyeket még Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, majd Apafi fejedelem országgyűlési határozatokban mondott ki arról, hogy a jobbágyok gyermekei a tanulásban ne akadályoztassanak, a gyakorlatban — legalábbis az önálló fejedelemség időszaka után — vajmi kevéssé érvényesültek.

A székelyudvarhelyi kollégium egész fennállása alatt a tanulók nagy többsége a székely társadalom szegény szabad rétegeiből került ki. Anyagi helyzetüket te-

kintve nem volt lényeges különbség az egyházas nemesek, a lófők és a közemberek között, akik a XVIII. század végén a székely társadalom zömét alkották. Nehéz anyagi helyzetük, természetes szaporulatuk évtizedeken át ösztönözte gyermekeik iskoláztatását. A kollégium diákságának zöme névleges társadalmi kategóriájától függetlenül szegény sorsú volt.

A határőrség megszervezése a székelyudvarhelyi kollégium diáknépességének összetételében is tükröződik. Háromszék és Udvarhelyszék egy részéből, ahova a határőrség szervezése kiterjedt, a tanulni jövő ifjaknak ún. *litterae passuales* kellett hozniuk a katonai előjáróktól, ami nélkül nem vették fel a kollégiumba. A katonai hatóságok gáncoskodása folytán előállt konfliktusok bemutatása nélkül, csupán a számszerű adatokat közlöm ezzel kapcsolatban. A diákok esetében 1789-től találunk a katonarendűek helyzetét feltűntető subscribálási bejegyzéseket (miles, miles pedestris, miles equestris). Ettől kezdve 1820-ig az összes subscribált 831 diák közül 164 (19,7 százalék) katonacsaládból származik. Figyelmet érdemel az a jelenség is, hogy a katonacsaládokból jövő ifjak döntő többsége egyházi törekvésű, ami azzal függ össze, hogy csak így tudták kieszközölni a katonai parancsnokságoktól a továbbtanuláshoz szükséges passzust. Érdekes, hogy az 1810—1813. években a katonarendűekre vonatkozó subscribálási bejegyzések hiányzanak. Ezekben az években Napóleon hadai gyakorlatilag megsemmisítik az osztrák katonai gépezetet, amire a határőrséggel nehezen szokó székelyek azonnal reagálnak.

A tanulók elhelyezkedése a kollégium elvégzése után

A székelyudvarhelyi református kollégium esetében 1797 után jegyzik be a subscribáláskor vagy később, hogy milyen pályára irányul a tanuló érdeklődése. 1797 és 1820 között 851 subscribált tanuló adataiból vonhatunk le érvényes következtetéseket. Ezek közül mindössze 33 esetben nincsen feltüntetve a pálya, amire az ifjú az iskola falai között felkészül.

Nem meglepő, hogy a 851 név közül 486 (54 százalék) az „ecclesiasticus” bejegyzést viseli: az ifjú papi pályára készült. Ez azzal a kényszerhelyeztetéssel magyarázható, amit a korabeli állapotok teremtettek. A főlős népességű falvakban az egyre romló gazdasági-társadalmi helyzet szorításából szabadulni kénytelen székely ifjúságnak pillanatnyilag nincs más elérhető lehetősége, mint a papi pálya s némileg az előbbivel szorosan összefüggő tanítói. Egyelőre csak szórványos a jogi, gazdatiszti, orvosi, mérnöki, katonai pálya igénye. Mégis a polgárosodási folyamattal együtt járó értelmiségisükséglet növekedése tükröződik abban, hogy a megvizsgált 851 tanuló közül 316 (37 százalék) nem egyházi pályán kívánt elhelyezkedni.

Amilyen mértékben Európának ezen a részén (mert a végzett székely diákok nemcsak szűkebb hazájuk intézményeiben helyezkedtek el) előrehaladt a társadalmi fejlődés a kapitalizmus irányában, szembetűnően csökken az egyházi pályára menők száma, és nő azoké, akik jogászok, gazdatisztek, mérnökök, orvosok akarnak lenni, és szívós akarattal készülnek külföldi akadémiákra. Szeretnék bemutatni az elmondottak illusztrálására néhány adatot. Míg 1797—1820 között az ecclesiasticusok 54 százalékban vannak jelen a 37 százalék politicus (polgári) törekvésével szemben, addig néhány évtized múlva, 1844-ben a felsőbb tudományokat elvégző 25 ifjúból 5 egyházi és 20 polgári törekvésű, ami az arányok nagy eltolódását mutatja a polgári foglalkozások felé. Hasonlóképpen 1845-ben a végzett 44 ifjúból csupán 9 megy egyházi pályára.

Amint a világi értelmiség iránti szükséglet növekedett, a székelyföldi ifjúság a szűkös keretek között is olthatatlan szomjjal vetette rá magát a világi tudományokra, és közülük nem egy hazájától messze is jó hírnevet szerzett népének és iskolájának. Hadd idézzem ezzel kapcsolatban Karácsony Károly esetét, aki miután 1831-ben elvégezte a székelyudvarhelyi kollégiumot, egy időre kincstári gyakornok lett, majd sok nehézség leküzdésével elvégezte a selmeci bányaakadémiát. Többévi bányamérnöki gyakorlat után a havasalföldi fejedelem meghívására az ottani sóbányák vezető testületének főnöke lett. A romániai sóbányászat történetéről szóló munkáját 1870-ben adták ki Bukarestben.

Ehhez hasonló példák még szép számmal vannak, s belőlük azt a tényt állapíthatjuk meg, hogy a humán és reál tudományok, az ipari és mezőgazdasági foglalkozások számára való szakemberképzéssel, az ifjaknak e pályák felé való elindításával az iskola maradéktalanul betöltötte szerepét mint a társadalmi haladás tényezője hazánknak ezen a táján.

Albert Dávid